

LINGVISTINĖS PASTABOS

Lietuvių *kánka*

Šiaurės žemaičiai, į rytus nuo Telšių apie Eigirdžius, tautosakoje (senoviškose dainose ir pasakose) vartoja žodį *kánka*. Taip vadinama pušis. „Lietuvių kalbos žodyne“ žodis *kánka* aiškinamas „lentyna, lenta“. Tam tikro panašumo tarp pušies ir medinės lentynos, medžio lentos semantikos esama. Yra daugiau žodžių, turinčių bendrą šaknį su *kánka*. Visų pirma tai *kankorėžis* „eglės ir pušies vaisius“. Šis žodis yra sudurtinis, kurio pirmąjį dėmenį sudaro *kánka*, o antrąjį *rėžis*, kuris šalia kitų reikšmių dar reiškia „gabalas“. Vadinasi, pažodžiui išvertus *kankorėžis* reikštų „pušies (eglės) gabalas“. Kitas žodis, turintis bendrą šaknį su *kánka*, yra *kankólas* „kukulis sriubai; kankorėžis; (prk.) mažas žmogus, vaikas“. Šis žodis sudarytas iš *kanka* + priesaga *-olas*. Plg. tokios darybos *bumbólas* „bumbulas, bumburas“ Jūžintai, *gargólas* „gurgulas, bumbulas“ (ten pat), *káukolas* „kaukolė“ Šiauliai, *šaukólas* „kuris nuolat šūkauja, rėkauja“. Tokią pat priesagą turi *šukolai* „Laukuvos valsčiaus kaimo vardas“, *Mėdžiolai* „Vievio valsčiaus kaimas“.

Apie Alsėdžius, Tirkšlius vartojamas *kankūlis* „dirvinė raugė (Agrostemma), jos grūdas“. Tai taip pat žodis, sudarytas iš *kanka* + priesaga *-ulis*. Raugė, kaip žinoma, yra piktžolė, jos grūdai maišosi su rugių ar kviečių grūdais ir yra nemaži. Taigi ir semantiškai *kankūlis* artimas *kánkai*.

Dar reikia pridurti, kad sriuba, verdama su bulvių (tarkuotų) ar miltų *kankólais* (jie yra maždaug pušies kankorėžio dydžio) vadinama *kankolýnė*. Šis žodis vartojamas gana plačiai – ne tik žemaičių, bet ir vakarų aukštaičių, pavyzdžiui, apie Kėdainius.

Tarmėse yra ir daugiau *kánkai* giminiškų žodžių, tik su skirtingu šaknies vokalizmu, t.y. su *un* (galbūt tarmišku) vietoj *an*, pvz.: *kánka* „medinis durų įtvaras; bėgūnas; medelis namėms gimoms pakelti ar nuleisti“ Kupiškis, Vabalninkas, Pabiržė – Biržų raj.

Iš *kánka* padarytas *kankálas* „koks nors apskritas kabaliuojantis daiktas, kankalas“ Dusetos, Papilys.

Galimas daiktas, kad žemaičiai (galbūt ir kuršiai) pušį bus vadinę *kánka* ne tik tautosakoje, bet ir kasdienėje kalboje. Vėliau šį žodį išstūmė iš vartosenos kitas plačiau tarmėse vartotas tos pačios reikšmės žodis *pušis*. *Kánka* užsikonservavo tik tautosakoje. Ir taip išliko iki mūsų dienų.

Noriu iškelti klausimą svarstymui. Ar kartais latvių *kuoks* „medis“ nėra giminė lietuvių *kánkai*. Latvių *uo* yra kilęs iš *ō* ir iš *an*. Ir dabar ne visada aišku, katras latvių *uo* kilęs iš *ō* ir katras iš *an*. Toks *uo* yra ir žodyje *kuoks* (*koks*). Visai galima, kad čia *uo* kilo iš *an*. Tada šį žodį rekonstruotume *kankas. Tačiau tai įrodyti sunku. Dabar visi etimo-

loginiai žodiniai latvių *koks* sieja su lietuvių *kuoka* „lazda, pagaly su bumbulu viename gale“. Pušis, t.y. *kānka*, savo reikšme artimesnis medžio semantikai negu *kuoka*. Tačiau čia savo žodį turėtų tarti etimologijos specialistai.

Vladas Grinaveckis

Apie priebalsių derinius lietuvių kalbos žodžių šaknyse

Tiriant lietuvių kalbos pirminių vardažodžių vienskiemenių šaknų fonotaktinę struktūrą, išryškėjo kai kurios pradinių (šaknies inicialės) ir galinių (šaknies finalės) priebalsių, priklausančių tam pačiam poklasiui, derinimo tendencijos (plačiau apie tai žr. Karosienė, 1985). Šiomis pastabomis norima atkreipti dėmesį į trankiųjų pučiamųjų (*S* poklasio) priebalsių tarpusavio santykius lietuvių kalbos žodžių šaknyse.

Išanalizuota medžiaga parodė, kad vienskiemenėse vardažodinėse šaknyse dažniausiai vartojamos homogeninės trankiųjų pučiamųjų priebalsių sekos¹. Kitaip sakant, pačių produktyviųjų *S...S* tipo sekų (*/s - s/* ir */š - š/*, pvz.: *smals-ūs, skāpst-as* bei *šikšn-à, šāš-as*) inicialinės ir finalinės dalys yra dvigubai koreliuotos – pagal duslumą/skardumą bei pagal sargumą/žvarbumą. Be minėtų sekų, čia rasta ir kitokių trankiųjų pučiamųjų priebalsių derinių: */ž - s/* (pvz., *žas-ls*), */ž - ž/* (pvz., *žvaigžd-ė*), */ž - s/* (pvz., *žalzd-r-as*), */š - s/* (pvz., *šūsn-is*), */š - ž/* (pvz., *šaiž-iūs*), */s - z/* (pvz., *skūzd-ė*). Nesunku pastebėti, kad sekas, kurių nariai nesuderinti pagal sargumą/žvarbumą (*/ž - s/*, */ž - z/*, */š - s/*), sieja kitas bendras dėsningumas: šaknies inicialėi priklausantis priebalsis yra alveolinės artikuliacijos (žvarbusis), o finalės priebalsis – dantinės artikuliacijos (sargusis). Atvirkščia tvarka vienskiemenėse vardažodinėse šaknyse nebuvo aptikta. Todėl parūpo patikrinti, ar galioja šis dėsnis ir kitose – pirmiausia daugiaskiemenėse vardažodinėse – šaknyse.

Nors dviskiemenėse šaknyse teoriškai galėtų būti vartojamos ne tik dvinarės (*S...S*), bet ir trinarės (*S...S...S*) trankiųjų pučiamųjų priebalsių sekos, o triskiemenėse šaknyse – netgi keturariai (*S...S...S...S*) jų deriniai, tačiau analizuojamoje medžiagoje tokių pavyzdžių nebuvo rasta. Triskiemenėse vardažodžių šaknyse *S* poklasio priebalsių derinių apskritai nepasitaikė, dviskiemenėse šaknyse realizuotos tokios *S...S* tipo sekos: */š - š/* (pvz.: *šešėl-is, šermūknšn-is, lašiš-à*), */s - s/* (pvz., *sėser-ī*), */s - z/* (pvz., *strāzdan-a*), */ž - ž/* (pvz., *žležiŗb-a*), */ž - s/* (pvz., *priežast-ls*), */ž - š/* (pvz., *žebenkst-ls*). Taigi dviskiemenėse šaknyse vartojami iš esmės tie patys trankiųjų pučiamųjų priebalsių deriniai kaip ir vienskiemenėse šaknyse. Sujungę abi vardažodinių šaknų grupes į vieną, gauname tokią kalbamų sekų dažnumo eilę²:

1. */š - š/* 21×
2. */s - s/* 19×

¹ Kaip empirinė medžiaga buvo panaudotos pirminių vardažodžių ir veiksmožodžių, pateiktų „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (V., 1993), šaknys. Nebuvo atsižvelgta į tarminę ir termininę leksiką bei internacionalizmus.

² Skaitmuo prie sekos rodo šaknų, kuriose rastas kalbamų derinys, kiekį.